

**AMIR TEMUR FAOLIYATINING YEVROPALIKLAR TOMONIDAN
DASTLABKI E'TIROFI***Umidjon xayrullayev**Osiyo Xalqaro Universiteti o'qituvchisi*

Kalit so'zlar: (Jan Busiko, Venetsiya arxivi, Jan (Ioann) Grinlo, Samarqandga Temur saroyiga sayohat kundaligi)

O'z davrining buyuk siymosi, mohir sarkarda, yurtimizda mo'g'ullar istibdodiga barham bergan, o'zining o'chmas nomini abadiyatga muhrlagan, faxrimiz, g'ururimiz, xalqimizdahosining timsoli va ma'naviy qudratimiz ramzi bo'lgan Amir Temur faoliyati va shaxsiga qiziqish XV asrdan boshlandi. 1401-yilning avgustda Rim papasi va Fransiya qirolining Amir Temur huzuriga yuborgan elchisi Jan (Ioann) Grinlo Amir Temur suhbatlarida ko'p marta ishtirok etgan. Uning saltanatini o'z ko'zi bilan ko'rgan va bu haqda asar yozgan birinchi Yevropalik muallif bo'ladi. Uning asari "Temur va uning saroyiga oid xotiralar" deb ataladi. Monax va elchi Jan (Ioann) Grinloning asari fransuz va lotin tillarida yozilgan bo'lib, 23 bobdan iboratdir. Muallif Temurning hayoti va faoliyati haqida imkon qadar batafsilroq ma'lumot berishga harakat qilgan. Yepiskop Jan (Ioann) Amir Temurni yaqindan tanigan, uning hayoti va faoliyati bilan yaxshi tanish bo'lgan. 1403 yil may oyining boshida Parijda bir ruhoniylar paydo bo'lib, o'zini Amir Temurning elchisi deb tanishtiradi. Chindan ham u Amir Temurning mo'jazgina tamg'asi bosilib, zarhal harflar bilan bitilgan ishonch yorlig'i - maktubini Fransiya qirolini Karl VI ga topshiradi [1, 14]. Jan (Ioann) tashrifining ikki sababini bayon qiladi: birinchisi, Amir Temurning Boyazid ustidan qozongan galabasini ma'lum qilish; shu o'rinda u turk sultonining asir olinib, uning tutqunidan ozod qilingan nasroniy bandilarni Amir Temur Yevropaga qaytarib yuborganini va yana boshqa bandilar topiladigan bulsa, xuddi shunday yul tutajagini bildiradi. Tashrifining ikkinchi maqsadi Fransiya qirolini o'z ko'zi bilan kurish va u haqda Amir Temurga suzlab berish. Yepiskopning gapiga Qaraganda, uning elchiliga nasroniy diniga ikki qulay imkoniyat yaratadi: birinchidan, bu elchilik ikkala din vakillariga ham o'zaro erkin savdo qilish imkoniyatini bersa, ikkinchidan, agar qirol va gersoglar rozi bo'lishsa, bu qulayliklarni shartnoma yoki ahdlashuv shaklida rasmiylashtirish mumkin bo'ladi. Fransiyada Sohibqiron hayotligidayoq, paydo bo'lgan ilk asarlardan biri Fransiya Marshali Jan II Busiko (1365-1421) qalamiga mansub bo'lib, u «*Le Livre des faits du marechal Boucicaut*» («Marshal Busiko amalga oshirgan ishlar») deb ataladi. Sohibqiron haqida Jan II Busikoning xotiralari O'zbekistonda hali o'rganilmagan. [2, 235] Karl VI 1401 yili Genuyaga obru-e'tiborli zodagonlardan biri, qattiqqo'l va sadoqatli ijrochi Marshal Busikoni hokim etib tayinlaydi. U o'z

xabarchilari orqali Osiyoda bo‘layotgan voqea-hodisalardan ogoh bo‘lib, o‘z navbatida Karl VI ga muntazam axborot bergan. Aynan mana shu sababdan Fransiya qiroli Amir Temurning o‘z saltanatining g‘arbiy hududlarida joylashgan davlatlar ustiga zafarona yurishi va u bilan Boyazid o‘rtasida to‘qnashuv sodir bo‘lishidan xabardor edi. Busiko o‘z kitobining XXXVII bobida Amir Temur shaxsiga to‘xtalib, Sohibqiron va uning qo‘shini haqida shunday yozadi: «*Amir Temur bag‘oyat mard odam edi va taqdir uni yana bir oz qo‘llab-quvvatlaganida butun yer yuzini zabt etardi, ammo bu unga nasib etmadi. Zero, hammaga ma‘lum bir maqolda aytilganidek, «har bir ish Xudoning irodasi bilan».* Biroq, u qurol bilan ulkan ishni amalga oshirdi, u o‘ttiz yil davomida na jang qilishdan to‘xtadi, na bir shaharda tuzukroq tin oldi, aksincha, har doim mo‘jizakor qo‘shini bilan dalayu dashtda yurdi va lashkarlari orasida shunday qat‘iy tartib urnatdiki, ularning kundalik xayoti uchun zarur bo‘lgan barcha narsani o‘zi bilan birga olib yurdi. U amalga oshirgan mo‘jizalar, u kechib o‘tgan ulkan daryolar va uning mehnatda toblangan odamlari qilgan ishlar haqida maftunkor asarlar yaratish mumkin» [3, 50]. Amir Temur va uning yurishlari haqida italiyalik tujjorlar Paole Zane, Beltramus de Mignanelli va Emmanuil Paole xamda ispan elchisi Rui Gonsales de Klavixo, asirga tushgan nemis askari Iogannes Shiltberger va boshqalar xam o‘z xotiralarini yozib qoldirganlar [4, 26]. Emmanuil Paole arab tilini mukammal bilgan. 22 yil moboynda Misr mamluklari orasida yashagan hamda Misr sultoni Farajning yaqin kishisi bo‘lgan. U Amir Temurning Damashq yurishiga oid ma‘lumotlar to‘plagan. Uning Amir Temur haqidagi ma‘lumotlari Venetsiya arxivida saqlanmoqda va hozirgi kunga qadar nashr qilinmagan. Paole Zane esa 1400 yilla Venetsiyaning Damashqdagi konsuli bo‘lgan. U Venetsiya senatining topshirig‘iga muvofiq Amir Temur haqida ma‘lumotlar yiqqan. Uning to‘plagan materiallari ham hozirgi kunda Venetsiya arxivida saqlanmoqda va nashr etilganicha yo‘q. Temurning hukmronlik davri bilan bog‘lik yana bir muhim tarixiy manba – bu ispaniyalik elchi Rui Gonzales de Klavixoning kundaliklaridir. De Klavixo 1404 yilda Lion va Kastiliya qiroli Genrix III ning topshirig‘i bilan Samarqandga keladi. Uning asari "*Samarqandga Temur saroyiga sayohat kundaligi*" deb ataladi. G‘arbda Uyg‘onish (Renessans) davrida Amir Temurning hayoti va faoliyatiga bag‘ishlangan ko‘plab asarlar nashr etildi. Klavixoning («Buyuk Amir Temur tarixi va elchilik safari bayoni») asari 1582 yil Sevilyada nashr etildi. Asar undan keyin yaratilgan tarixiy va badiiy asarlar uchun asosiy manba bo‘lib qoldi. Jumladan, Pero Meksika o‘zining «*Silva de varia leccion*» («Turli ma‘ruzalar majmuasi») to‘plamiga kirgan «*Vida delgran Tamerlan*» («Buyuk Amir Temur hayoti») nomli essesda Klavixodan juda ko‘p narsa olgan [5, 83]. Meksikaning bu asari XVI asrning o‘zida ikki marta ingliz tiliga tarjima qilingan. Uni dastlab Tomas Fortesku (Thomas Fortescue, The Forests, 1571), so‘ng Jorj Uetston (George Whetstone, English Myrror, 1586) tarjima qilganlar. 1553 yil italyan muarrix Petro Perrondinining «*Magni Tamerlani Scytarum Imperatoris Vita*» («Skiflar

imperatori Amir Temurning hayoti») asari e’lon qilindi. Ahmad ibn Arabshohning asari ham shu asrda Yevropa tillariga, jumladan, abbat Jan dyu Bek (Jean du Ves) tomonidan «*Histoire de grand Tamerlan tiree des monuments antiques des Arabes*» («Arablarning qadi-miy yodgorliklaridan olingan buyuk Amir Temur tarixi») nomi ostida fransuz tiliga tarjima qilindi. Amir Temurning Hayoti va faoliyati bilan bog‘liq ko‘plab manbalar hali to‘lig‘icha tadqiq etilmagan, ayniqsa lotin tilida yozilgan manbalar shular jumlasiga kiradi. O‘z davrining buyuk siymosi Amir Temur Yevropada e’tirof etilgani shu manbalarning o‘zi isbotlab turibdi. Zero Jan Busiko aytganiday “ *Amir Temurga yana bir imkoniyat berilganda butun dunyoga hukmronlikni o‘z qo‘liga olib adolat o‘rnatardi*”.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Али Мухаммад. Амир Темур солномаси - Amir Temur solnomasi. - Т.: Алишер Навоий номидаги Узбекистан Миллий кутубхонаси нашриёти, 2008. - 52 б.
2. «Амир Темур ва унинг жахон тарихидаги урни» мавзuidaги халқ,аро конференция тезислари. 1996 йил 23-26 октябрь, Тошкент. - Т.: Узбекистан, 1996. - 124 б.
3. Амир Темур жахон тарихида. - Т.: Шарк, 1996. - 296 б.
4. Баҳодир Эрматов. АМИР ТЕМУР ҒАРБИИ ЕВРОПА АДИБЛАРИ НИГОХИДА – Т. :«Navro'z» 2019. – 14-85 б.
5. Ҳаким Сатторий. ҲАЗРАТ СОҲИБҚИРОН - Т. :« Sharq» 2016. – 230-235 б.
6. Bobohusenov, A. (2023). BUXORO VOHASINING ANTIK DAVRI YODGORLIKLARI. *SCHOLAR*, 1(28), 298-302.
7. Akmal, B. (2023). QADIMGI BAQTRIYA MADANIYATI VA YODGORLIKLARI TIPOLOGIYASI. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(7), 100-102.
8. Akmal, B. (2023). BUXORO VOHASI QOYATOSH SURATLARINING DAVRIY TASNIFI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 29(1), 142-146.
9. Bobohusenov, A. (2023). QADIMGI VARAXSHA DEVORIY GANCH VA LOY BEZAKLARI. *SCHOLAR*, 1(28), 303-308.
10. Akmal, B., & Ismat, N. (2023). BAQTRIYANING BRONZA DAVRI ARXELOGIYA YODGORLIKLARINING JOYLASHUVI VA MODDIY MADANIYATI. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(8), 73-80.